

ANNA LESZCZYŃSKA-REJCHERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5535-2730>

MAJKA ŁOJKO

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4801-8069>

POLITYKA SENIORALNA NA WARMII I MAZURACH. ZAŁOŻENIA I KIERUNKI DZIAŁAŃ

ABSTRAKT

Polityka senioralna stanowi priorytetowe wyzwanie dla polityki społecznej w obliczu dynamicznie zachodzących zmian przebiegu procesów demograficznych w Polsce. W artykule autorki podjęły próbę prezentacji założeń, stanu realizacji i planowanych kierunków działań polityki senioralnej na Warmii i Mazurach, jak również dokonały ich oceny na podstawie analizy zapisów kluczowych dokumentów strategicznych w tym obszarze.

Słowa kluczowe: polityka senioralna, starzenie się, solidarność międzypokoleniowa

WSTĘP

Starzenie się jest charakterystyczną cechą demograficzną XXI wieku. Dzisiaj można stwierdzić, że ludność całej Europy Zachodniej jest bardzo zaawansowana wiekowo. Polska, podobnie jak inne kraje, nieuchronnie staje przed perspektywą starzenia się społeczeństwa, a rosnący odsetek ludzi starszych powoduje konieczność intensyfikacji dotychczasowych działań w obszarze polityki senioralnej. Od niemal 30 lat w Polsce obserwuje się dynamiczne zmiany przebiegu procesów demograficznych określanych w literaturze jako „drugie przejście demograficzne”, które w konsekwencji będzie przynosić różnorodne zmiany bez szans na odwrócenie tej tendencji (Van de Kaa, 1987). Nie inaczej przedstawia się też sytuacja na Warmii

i Mazurach, gdzie procesy demograficzne wykazują równie dużą intensywność zmian. Konsekwencją przemian demograficznych jest zwiększanie się liczby osób starszych potrzebujących pomocy oraz wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym względnie sprawnych. W tym kontekście jest istotne skoncentrowanie uwagi na zapewnieniu warunków do aktywizacji osób w wieku senioralnym, co pozwoliłoby na wykorzystanie ich potencjału do podnoszenia jakości własnego życia oraz do lepszej ich integracji społeczno-kulturowej i zawodowej. Podejmowanie działań w tym obszarze powinno stanowić jedno z podstawowych priorytetów regionalnej polityki senioralnej (Nowicka, 2012, s. 4).

Celem artykułu jest analiza i prezentacja założeń, stanu realizacji i planowanych kierunków działań polityki senioralnej na Warmii i Mazurach w latach 2014–2020, jak również próba oceny tych działań. W podjętej analizie przyjęto jako granicę wieku 65 lat, równą dla kobiet i mężczyzn, a używany w artykule termin „polityka senioralna” jest traktowany jako element polityki społecznej wypracowanej i realizowanej zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym (Szatur-Jaworska, 2015, s. 53), bezpośrednio ukierunkowanej na poprawę jakości i poziomu życia osób starszych w celu pomyślnego starzenia się.

DEMOGRAFICZNE UWARUNKOWANIA REALIZACJI REGIONALNEJ POLITYKI

Przez wiele lat, praktycznie od lat 50. XX wieku, województwo warmińsko-mazurskie było prężnie rozwijającym się demograficznie regionem, zamieszkanym przez młode społeczeństwo. Charakteryzowało się zadowalającym przyrostem naturalnym i pożądaną demograficznie strukturą społeczeństwa. Pod względem udziału ludzi młodych oraz płodności kobiet zawsze należało ono do czołówki województw. Jeszcze w 1990 roku mieszkańcy Warmii i Mazur na tle Polski stanowili najmłodsze społeczeństwo, a mediana wieku wynosiła około 30 lat. Sytuacja ta powoli się zmienia od 2005 roku, kiedy to zaczęły się pojawiać negatywne tendencje, które bardzo szybko zbliżyły region do tych województw, w których problemy demograficzne i ujemny bilans migracyjny występują już od dawna. Rezultatem

przemian w regionalnych procesach demograficznych są zmiany w liczbie i strukturze ludności. Od 2011 roku jest obserwowany wyraźny spadek liczby mieszkańców, którego przyczyną był ubytek migracyjny ludności województwa, natomiast w latach 2013 i 2015 – ujemny przyrost naturalny, co w konsekwencji prowadzi do zróżnicowanych terytorialnie zmian w liczbie mieszkańców (Morze, 2017, s. 18).

Analiza struktury ludności według wieku zaprezentowana w tabeli 1 umożliwia m.in. określenie stopnia zaawansowania starości demograficznej społeczeństwa Warmii i Mazur. W województwie obserwuje się systematyczny spadek odsetka dzieci (0–14 lat) przy jednoczesnym wzroście odsetka osób starszych w wieku 65 i więcej lat. Udział dzieci w populacji ogółem obniżył się z 15,6% w 2013 roku do 15,3% w 2017 roku; w tym samym czasie udział osób starszych wzrósł z 12,8% do 15,3%. Należy zauważyć, że w roku 2017 zarówno odsetek osób 65+, jak i dzieci poniżej 14. r.ż. w ogólnej liczbie mieszkańców kształtował się na tym samym poziomie. Prognozuje się, że do roku 2050 liczba seniorów 65+ w regionie zwiększy się ponad dwukrotnie w porównaniu z 2017 roku, przy jednoczesnym spadku liczby osób w wieku produkcyjnym i dzieci.

TABELA 1. Liczba mieszkańców Warmii i Mazur według wieku w latach 2013–2050

Wyszczególnienie	2013		2017		2035		2050	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%
0–14 (dzieci)	225,72	15,6	215,88	15,3	168,37	12,6	144,95	12,0
15–64 (ludność dorosła)	1034,60	71,6	979,23	69,4	840,53	62,9	665,55	55,1
65 lat i więcej (ludzie starsi)	185,20	12,8	215,88	15,3	327,39	24,5	397,40	32,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Olsztynie [dostęp: 17.03.2019].

W tabeli 2 przedstawiono informacje stanowiące punkt wyjścia w analizie możliwości realizacji polityki senioralnej w kontekście uwarunkowań demograficznych w regionie. Sytuacja województwa w tym obszarze jest

odzwierciedleniem przemian zachodzących w całym kraju, gdzie według prognoz GUS liczba ludności w okresie 2018–2050 zmniejszy się o 4462 tys. i wyniesie 33 951 tys. osób, zaś w analizowanym regionie ubędzie 234 tys. osób, a liczba mieszkańców będzie się kształtować na poziomie 1207,9 tys.¹⁾

DYNAMIKA PROCESU STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI W REGIONIE

Dalsze prognozy demograficzne dla województwa jednoznacznie wskazują, że problem starzenia się społeczeństwa będzie pogłębiał się wskutek depopulacji, spadku dzietności kobiet oraz wzrostu przeciętnej długości życia. Na zmniejszenie się liczby ludności będą miały wpływ również migracje. Według prognozy demograficznej na lata 2014–2050 populacja województwa zmniejszy się o 7,7% do 2035 roku i o 16,5% do 2050 roku. Przy czym ubytek ludności w większym stopniu będzie dotyczył miast. Przewiduje się, że do 2035 roku liczba mieszkańców miast zmniejszy się o 10,4% i wsi o 3,7%, natomiast do 2050 roku odpowiednio o 20,7% i o 10,5%. Współczynnik urbanizacji obniży się z 59,3% w 2013 roku do 56,3% w 2050 roku (*Strategia rozwoju gminy Giętrzwald...*, s. 16).

Jednym z czynników powodujących stałe zwiększanie się liczby osób w wieku poprodukcyjnym jest przedłużanie się przeciętnej długości trwania życia. Średnie krajowe dla tych grup na koniec roku 2013 wyniosły 80,1 roku dla kobiet i 71,5 roku dla mężczyzn; dla województwa warmińsko-mazurskiego były wyższe (odpowiednio 80,8 roku i 71,9 roku). Z kolei w 2017 roku przeciętne trwanie życia mężczyzn w Polsce wyniosło 73,5 i 81,1 dla kobiet, w analizowanym regionie zaś odpowiednio 73 lata i 81,4 roku. W dalszej perspektywie prognozuje się, że proces starzenia się społeczeństwa w województwie warmińsko-mazurskim będzie przebiegał szybciej niż w kraju i do 2050 roku mediana wieku mężczyzn wzrośnie o 14 lat, natomiast kobiet o 16 lat (w kraju odpowiednio o 13 i 14 lat) (GUS, 2013).

¹⁾ Według danych GUS (stan na 30.06.2018 r.) liczba ludności Polski wynosiła 38 413 tys., a w województwie warmińsko-mazurskim 1 431,3 tys.

TABELA 2. Wybrane wskaźniki demograficzne w województwie warmińsko-mazurskim

Województwo warmińsko-mazurskie	2013	2017	2035	2050
Liczba ludności (stan na 31.12)	1446,9 tys.	1411 tys.	1336,3 tys.	1207,9 tys.
Przyrost naturalny na 1000 ludności	-0,2	-0,008	-4,1	-5,9
Przeciętne trwanie życia (lata): mężczyźni kobiety	71,9 80,8	73,0 81,4	77,7 84,8	81,5 87,5

Źródło: GUS (2013); GUS (2018).

Analiza wyników ostatnich dwóch spisów ludności wykazała zmniejszenie liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym o 77,10 tys. osób, przy jednoczesnym zwiększeniu udziału ludności w wieku poprodukcyjnym. Od 2013 roku systematycznie zmniejsza się liczba osób młodych, przy jednoczesnym wzroście liczby osób starszych. Przewiduje się, że do 2050 roku populacja osób w wieku 20–34 lata zmniejszy się o połowę. Dwukrotnie wzrosnie natomiast liczba osób w wieku 65–84 lata i prawie czterokrotnie w wieku 85 i więcej lat. Dane te potwierdzają ogólną tendencję wzrostową zwiększania się grupy osób starszych, co wynika m.in. z faktu wydłużania się życia osób w wieku poprodukcyjnym (Nowicka, 2012, s. 2).

Badając strukturę ludności według ekonomicznych grup wieku można dostrzec, że liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym systematycznie zmniejszała się przy jednoczesnym wzrastającym odsetku osób w wieku poprodukcyjnym (zob. tabela 3). Niemniej jednak region nadal należy do grupy województw o dość wysokim odsetku ludzi młodych w wieku przedprodukcyjnym. Wyższym współczynnikiem charakteryzują się województwa: pomorskie, wielkopolskie, małopolskie, mazowieckie i podkarpackie. Z kolei udział osób w wieku poprodukcyjnym jest w województwie najniższy w kraju (*Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie...*, 2018, s. 20).

TABELA 3. Liczba mieszkańców Warmii i Mazur według ekonomicznych grup wieku w latach 2013–2050

Wyszczególnienie	2013		2017		2035		2050	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
0–17 (wiek przedprodukcyjny)	274 911	19,0	259 624	18,4	205 790	15,4	175 146	14,5
18–59/64 (wiek produkcyjny)	940 485	65,0	881 875	62,5	824 497	61,7	676 424	56,0
Ponad 60/65 (wiek poprodukcyjny)	231 504	16,0	269 501	19,1	306 012	22,9	356 331	29,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Olsztynie [dostęp: 16.04.2019].

Pomimo obserwowanego procesu starzenia się społeczeństwa, województwo warmińsko-mazurskie nadal jest regionem o najniższym w Polsce udziale osób starszych w ogólnej liczbie ludności. W 2013 roku odsetek tych osób wyniósł w województwie 16,0%, ale w 2017 roku kształtował się już na poziomie 19,1%, co w praktyce oznacza, że w wieku poprodukcyjnym był już niemal co piąty mieszkaniec województwa. W perspektywie kolejnych lat odsetek seniorów na Warmii i Mazurach będzie przyjmował zdecydowanie wyższe wartości.

SYTUACJA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA SENIORÓW W REGIONIE

Starzenie się społeczeństwa zdecydowanie zmienia strukturę wiekową ludności województwa. Proces ten powoduje zwiększanie udziału ludzi starszych w ogólnej strukturze ludności. Osoby starsze są grupą wewnątrznie zróżnicowaną. Charakteryzuje ich różna kondycja zdrowotna, poziom sprawności czy samodzielności. Na potrzeby polityki senioralnej należy wyróżniać co najmniej trzy podstawowe grupy wiekowe: osoby w przedziale wiekowym 65–69, 70–79 i po 80. roku życia. Każda z tych grup ma inne potrzeby i oczekiwania (dla przykładu – zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze najwyższe jest w najstarszej grupie wiekowej). Przyjmując po-

wyższą zasadę podziału na poszczególne kategorie wiekowe, ujawniają się dwa główne obszary do projektowania działań w ramach polityki senioralnej: jeden z nich to aktywizacja, edukacja i integracja, drugi zaś to opieka (Wilimska, 2016, s. 32–33).

Województwo warmińsko-mazurskie od lat należy do regionów o jednym z najwyższych poziomów ubóstwa. Problem ten dotyczy także osób starszych. Dla zobrazowania sytuacji społeczno-ekonomicznej ludzi starszych w województwie wykorzystano informacje dotyczące przeciętnych miesięcznych emerytur i rent w porównaniu ze średnimi miesięcznymi wartościami krajowymi²⁾.

TABELA 4. Średnie miesięczne emerytury i renty brutto (w zł) w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w 2016 roku

Obszar	Emerytura ZUS	Renta z tytułu niezdolności do pracy ZUS	Emerytura KRUS	Renta KRUS
Polska	2131,70	1616,46	1210,30	1042,51
województwo warmińsko-mazurskie	1951,93	1473,03	1225,47	1055,39

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ZUS, KRUS za 2016 rok.

Analizując tabelę 4, można zauważyć, że przeciętne wysokości emerytur i rent w województwie warmińsko-mazurskim są niższe od średnich krajowych, co znajduje odzwierciedlenie w sytuacji bytowej ludności pobierającej te świadczenia. Nieco lepiej przedstawia się sytuacja osób korzystających ze świadczeń KRUS; w porównaniu z przeciętną krajową odnotowuje się wyższy poziom świadczeń emerytalno-rentowych (*Institucje wobec potrzeb ludzi starszych...*, 2010, s. 8).

W 2016 roku w województwie warmińsko-mazurskim przeciętna miesięczna emerytura wypłacana przez ZUS ukształtowała się na poziomie 1951,93 zł, a rolników indywidualnych 1225,47 zł. Dla porównania warto

²⁾ Z informacji Urzędu Statystycznego w Olsztynie wynika, że dane dotyczące budżetów gospodarstw domowych za 2018 rok będą dostępne odpowiednio w lipcu oraz grudniu 2019 roku.

przy tym dodać, że przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych w analizowanym regionie w 2016 roku wyniósł 1371,75 zł (w kraju 1475 zł) i był niższy niż przeciętne dla Polski ogółem – o 7,0%. Gospodarstwa domowe składające się wyłącznie z osób w wieku 60 i więcej lat utrzymywały się przede wszystkim z emerytur lub rent.

Według informacji Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, gospodarstwa domowe w Polsce składające się wyłącznie z osób w wieku 60+, w porównaniu z gospodarstwami bez osób starszych, rzadziej oceniają swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą lub dobrą, a częściej jako przeciętną i raczej złą lub złą. Szczególnie negatywnie swoją sytuację materialną oceniają seniorzy zamieszkujący samotnie na wsi, gdzie prawie co trzecia osoba określa swoją sytuację jako raczej złą lub złą (*Informacja o sytuacji osób starszych...*, 2016, s. 27). Nie inaczej przedstawia się sytuacja na Warmii i Mazurach, gdzie osoby powyżej 60 r.ż. stanowią obecnie jedną z grup społecznych najbardziej narażonych na wykluczenie ze względu na relatywnie niski status ekonomiczny. Warto dodać, że osoby starsze zamieszkujące region Warmii i Mazur w poprzedniej dekadzie albo były dotknięte bezrobociem, albo ich poziom dochodów był niski ze względu na zatrudnienie w usługach, sektorze publicznym lub rolnictwie. Porównując przeciętną wysokość emerytury w latach 2013–2017, zauważa się co prawda stały wzrost wysokości średnich świadczeń rentowych i emerytalnych. Niemniej jednak problem stanowi relacja wysokości tych świadczeń do wynagrodzenia, jakie otrzymują osoby pracujące (jest ono dwukrotnie wyższe), a koszty utrzymania są takie same bez względu na wiek (*Pogodna i bezpieczna jesień życia...*, 2008, s. 8–9).

ZADANIA SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA W ZAKRESIE POLITYKI SENIORALNEJ W ŚWIELE ANALIZY DOKUMENTÓW I PROGRAMÓW STRATEGICZNYCH NA LATA 2014–2020

Polityka senioralna – termin i ogólne założenia

U podstaw idei polityki senioralnej leży przekonanie, że w wielu obszarach polityk publicznych należy wypracować rozwiązania, które trafnie

i efektywnie zaspokoją potrzeby osób starszych, jak również zagwarantują godną starość w różnych jej wymiarach. Polityka senioralna, definiowana jako „ogół celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się” (*Uchwała Rady Ministrów nr 238, 2013, s. 4*), obrazuje wzmożone zainteresowanie wzrastającą liczbą osób starszych w strukturze społeczeństwa oraz skutkami postępującego demograficznego starzenia się społeczeństwa zarówno władz na szczeblu krajowym, jak i regionalnym. Odpowiednio zaprojektowana i opracowana polityka senioralna stanowi istotny element modelu polityki społecznej (*Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej...*, 2013, s. 3).

Aktywna polityka senioralna na Warmii i Mazurach

Mając na uwadze rosnący odsetek mieszkańców województwa w wieku poprodukcyjnym, samorząd województwa od lat prowadzi aktywną politykę senioralną przez podejmowanie wielu różnorodnych działań służących przygotowaniu społeczeństwa (w tym seniorów) do życia w zmieniających się uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych. Zapisy wyznaczające kierunki rozwoju polityki senioralnej znajdują się w najważniejszych dokumentach strategicznych województwa, m.in. w *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025* oraz w *Strategii polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020 (Polityka senioralna województwa...*, 2014, s. 4).

W *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025* na początku dokumentu, przy sformułowaniu wizji, stwierdzono, że istotne jest zapewnienie osobom starszym godnych warunków życia w fazie starości. Jednym z priorytetów strategii jest cel strategiczny 7.2, określony jako „wzrost aktywności społecznej”, do którego przyporządkowany jest m.in. cel operacyjny 7.2.2. „wzrost dostępności i jakości usług publicznych”. W ramach tego celu przewidziano realizowanie wielu działań na rzecz osób starszych, jak promowanie zdrowego stylu życia, upowszechnianie zintegrowanych programów aktywizacji, rozwój infrastruktury przyjaznej ludziom starszym i odpowiadającej ich potrze-

bom, tworzenie systemów opieki nad osobami starszymi i zastępczej opieki rodzinnej, z uwzględnieniem rozwoju wolontariatu, grup samopomocowych, wsparcia organizacji pozarządowych działających na rzecz osób i rodzin wymagających pomocy (*Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa...*, 2013, s. 49–50).

Natomiast w dokumencie *Strategia polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego do 2020 roku* zwrócono uwagę w priorytecie II, ujmowanym jako „wzmacnianie integracji społecznej”, a dokładniej w celu operacyjnym 2.1, określonym jako „coraz większa aktywizacja i integracja osób starszych oraz lepsze wykorzystanie ich potencjału w środowisku lokalnym”, na potrzebę zrealizowania wielu działań adresowanych do ludzi starszych i ich otoczenia społecznego. Wymieniono tu m.in.: przygotowywanie i wdrażanie programów i projektów na rzecz aktywizacji seniorów, rozwój placówek odpowiadających potrzebom ludzi starszych oraz lokalnych form aktywizacji społecznej i wsparcia na rzecz osób starszych (jak kluby seniora, uniwersytety trzeciego wieku), inicjowanie i organizowanie przedsięwzięć mających na celu integrację wewnątrz i międzypokoleniową z udziałem społeczności lokalnych. Ponadto zwrócono uwagę na promowanie i wspieranie idei wolontariatu na rzecz seniorów i wśród nich, a także na zlecenie organizacjom pozarządowym zadań publicznych i usług z zakresu pomocy społecznej w obszarze wsparcia ludzi starszych oraz rozwój współpracy z organizacjami pozarządowymi w zakresie rozwiązywania problemów osób starszych. Dostrzeżono również konieczność wspierania rodziny w opiece nad osobą starszą przez zwiększenie dostępności i rozwój środowiskowych usług opiekuńczych (w tym usług specjalistycznych) oraz usług rehabilitacyjnych (*Strategia polityki społecznej województwa...*, 2012).

Najważniejszym dokumentem kształtującym aktualną politykę senioralną Warmii i Mazur jest program *Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020* (2013), który powstał z inicjatywy Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie oraz Federacji Organizacji Socjalnych Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (FOSa), a także został wypracowany w szerokiej partycypacji społecznej z udziałem osób starszych. Autorzy programu jako główny cel wyznaczy-

li kreowanie rzeczywistości przyjaznej seniorom, zamieszkującym region Warmii i Mazur. Dostrzegają oni konieczność wprowadzania stosownych zmian zależnych nie tylko od polityki krajowej, lecz także od samorządu województwa, samorządów powiatowych i gminnych, instytucji oraz organizacji, jak i obywateli. Jak zakładają twórcy programu, w procesie tym najistotniejszą rolę pełnią działania podejmowane przez samorządy terytorialne, ponieważ są one najbliżej swoich mieszkańców i w związku z tym najlepiej diagnozują potrzeby społeczności w zakresie wynikającym z postępującego demograficznego starzenia się ludności Polski.

Na uwagę zasługuje główne założenie programu, zgodnie z którym ma on objąć nie tylko osoby zaliczane do grupy osób starszych³⁾, lecz także inne grupy wiekowe. Istotne jest bowiem przygotowanie młodszych pokoleń do zdrowej i aktywnej starości.

Nadrzędnymi celami programu jest aktywizacja i wsparcie osób starszych w ramach czterech obszarów: (1) zdrowie (profilaktyka, rehabilitacja), infrastruktura i usługi socjalne; (2) aktywność społeczna, kulturalna i edukacyjna; (3) aktywność zawodowa; (4) turystyka, sport, rekreacja.

Obszar pierwszy uznano za najważniejszy z uwagi na to, że zachowanie zdrowia sprzyja podejmowaniu różnych form aktywności, wyeksponowanych w kolejnych obszarach. Autorzy programu uwzględnili empirycznie zweryfikowaną prawidłowość, że w miarę dobrego stanu zdrowia utrzymuje się się do 74. roku życia polskich seniorów, później następuje pogorszenie stanu zdrowia, co nasila problemy zdrowotne, a w konsekwencji wzrasta zapotrzebowanie na działania z zakresu rehabilitacji oraz opieki (znaczną opieką jest niezbędna u około 50% osób powyżej 80. r.ż., a w grupie osób w wieku 90 i więcej lat u ponad 80%⁴⁾). Utrzymaniu zdrowia i osiągnięciu optymalnej jakości życia w fazie starości niewątpliwie służy możliwość skorzystania z usług oferowanych przez placówki służby zdrowia oraz przez instytucje pomocy społecznej. Aby zwiększyć osobom starszym dostęp do opieki medycznej w programie wyznaczono w związku z tym wiele zadań,

³⁾ Zgodnie z ustaleniami Zespołu ds. opracowania opisywanego programu osoby starsze to osoby, które mają więcej niż 60 lat.

⁴⁾ Dane na podstawie badania „PolSenior”.

m.in. stworzenie infrastruktury opieki geriatrycznej, obejmującej poradnie geriatryczne, oddziały i szpitale geriatryczne, jak i uruchomienie wypożyczalni sprzętu rehabilitacyjnego, ortopedycznego i pielęgnacyjnego. Z kolei w celu polepszenia dostępu do usług socjalnych, zwłaszcza osobom o ograniczonej lub utraconej całkowicie sprawności i samodzielności, przy słabnącej funkcji opiekuńczej współczesnych polskich rodzin (Błądowski, 2012, s. 56–57), zwrócono uwagę na konieczność zapewnienia możliwości skorzystania z bezpośrednich usług w formie usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych, a także niebezpośrednich usług opiekuńczych, jak m.in. teleopieka. W razie konieczności seniorzy powinni także móc skorzystać z całodobowych lub dziennych placówek opieki, których liczba powinna stale rosnąć. Wsparciem osób starszych powinny zajmować się zarówno instytucje prowadzone przez administrację publiczną, organizacje pozarządowe, firmy prywatne w ramach działalności gospodarczej, jak i podmioty ekonomii społecznej. Podkreślono też potrzebę wprowadzenia standardów opieki w instytucjach udzielających wsparcia seniorom, a także podniesienia kompetencji kadr służby zdrowia oraz pomocy społecznej w zakresie opieki nad seniorami przez m.in. organizowanie kursów i szkoleń, seminariów i konferencji na tematy gerontologiczne. Jednocześnie wzięto pod uwagę to, że większość polskich seniorów po 70. r.ż. może liczyć na wsparcie bliskich członków rodziny (Błądowski, 2012, s. 452). Dlatego też podkreślono, że istnieje konieczność wsparcia rodziny w opiece nad seniorem. Dostrzeżono również potrzebę upowszechniania wśród seniorów informacji o przysługujących im prawach do uzyskania pomocy i wsparcia, w tym mało znanych nowych rozwiązań jak „przyjazny sąsiad” czy „rodziny wspierające”. W obszarze pierwszym duże znaczenie ma również edukacja zdrowotna podnosząca świadomość społeczeństwa na temat potrzeby „zdrowego starzenia się”; edukacja ta powinna się odbywać w ramach profilaktyki zdrowotnej. Edukację taką mają realizować pracownicy instytucji ochrony zdrowia, placówek edukacyjnych, jak i działacze organizacji pozarządowych oraz media regionalne.

Obszar drugi nawiązuje do szeroko rozumianej aktywności społecznej, do której twórcy programu zaliczają aktywność kulturalną i edukacyjną. Do tego obszaru włączają też działania z zakresu podniesienia poczucia

bezpieczeństwa ludzi starszych, rzecznictwa ich interesów, wzmocnienia integracji międzypokoleniowej oraz wolontariat seniorów. W perspektywie indywidualnej aktywność społeczna osób starszych, realizowana w różnych formach (m.in. przez uczestnictwo w uniwersytetach trzeciego wieku lub Akademii Trzeciego Wieku, kołach gospodyń wiejskich, klubach seniora), daje – jak podkreślają autorzy programu – poczucie lepszej jakości życia, sprzyja aktywnemu starzeniu się, przedłuża życie. Natomiast z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego aktywni społecznie seniorzy wspomagają budowę kapitału społecznego, przyczyniają się do budowania zintegrowanych społeczności lokalnych opartych na współpracy międzypokoleniowej. Dlatego też ważne jest podejmowanie działań mających na celu zwiększenie udziału osób starszych w życiu społecznym, w tym podniesienie poziomu aktywności kulturalnej (m.in. przez poszerzenie oferty kulturalnej adresowanej do seniorów, promowanie twórczości artystycznej osób starszych); aktywności edukacyjnej (dzięki współpracy między instytucjami edukacyjnymi różnych szczebli, organizacjami pozarządowymi, prowadzeniu seminariów i warsztatów przygotowujących do aktywnej emerytury, realizacji platformy edukacyjnej „Akademii III Wieku Warmii i Mazur”) oraz wolontariatu na rzecz osób starszych, wolontariatu międzypokoleniowego oraz wolontariatu seniorów. Aby zrealizować zakładane cele z tego obszaru, ważne jest również zapewnienie bezpieczeństwa osobom starszym, m.in. przez organizowanie akcji społecznych i kampanii medialnych, uwrażliwiających na kwestie bezpieczeństwa seniorów, tworzenie Centrów Doradztwa i Informacji dla osób starszych i ich rodzin w zakresie praw ludzi starszych, doskonalenie procedury „Niebieskiej Karty” i innych narzędzi przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych. Kolejne bardzo istotne działania z omawianego obszaru dotyczą rzecznictwa interesów ludzi starszych, co łączy się z powoływaniem gminnych lub powiatowych rad seniorów, rzeczników osób starszych, pełnomocników ds. osób starszych, tworzeniem lokalnych programów na rzecz ludzi starszych oraz sieci i porozumień działających na rzecz osób starszych. Dwa następne działania z analizowanego obszaru to wzmocnienie i promowanie integracji międzypokoleniowej (przez organizowanie międzypokoleniowych imprez edukacyjnych, kulturalnych,

turystycznych itp., tworzenie miejsc międzypokoleniowych spotkań, eksponowanie wartości rodzin wielopokoleniowych) oraz promowanie pozytywnego wizerunku osób starszych, ich potencjału, form aktywności seniorów (przez kreowanie lokalnych liderów, animatorów wśród ludzi starszych; podejmowanie inicjatyw pokazujących aktywnych seniorów, w tym programy telewizyjne, radiowe, artykuły w prasie, konferencje i spotkania z okazji Międzynarodowego Dnia Osób Starszych).

Aktywność zawodowa – obszar trzeci – obejmuje treści dotyczące: po pierwsze, aktywności zawodowej ludzi starszych; po drugie, osób wchodzących w wiek poprodukcyjny; po trzecie, aktywności zawodowej na rzecz osób starszych. W tym obszarze najistotniejsze jest zwiększenie aktywności zawodowej aż do osiągnięcia wieku emerytalnego oraz możliwości kontynuacji pracy po przejściu na emeryturę, czemu służy m.in.: organizowanie kursów i szkoleń dla ludzi starszych, podnoszących ich kwalifikacje zawodowe i kompetencje osobowościowe, w tym doradztwo zawodowe; realizowanie usług pośrednictwa pracy dla seniorów; zwiększenie liczby podmiotów ekonomii społecznej tworzonych przez osoby starsze i działających na ich rzecz; podejmowanie programów aktywizujących zawodowo osoby w wieku powyżej 50. r.ż.; promowanie zarządzania wiekiem, metody mentoringu osób starszych (w ramach opieki starszego pracownika nad młodszym); upowszechnianie prawa osób starszych do równego dostępu do rynku pracy oraz do możliwości dalszego szkolenia i dokształcania zawodowego.

Obszar czwarty to turystyka, sport i rekreacja – jako ważne sfery życia również najstarszych ludzi. Jest to postęp w odniesieniu do poprzedniego programu, w którym nie wyróżniono działań z tego zakresu. Twórcy programu w tym aspekcie skoncentrowali się przede wszystkim na tworzeniu miejsc przyjaznych seniorom, a nie wyłącznie dla osób starszych. Ich zdaniem zapobiega to marginalizacji społecznej osób starszych oraz sprzyja promowaniu pozytywnego wizerunku seniorów oraz integracji międzypokoleniowej. Uwzględniając fakt, że polscy seniorzy zbyt mało angażują się w różne formy aktywności fizycznej, twórcy programu, aby doprowadzić do wzrostu aktywności seniorów w zakresie turystyki, sportu i rekreacji, postulują, aby:

- po pierwsze, dostosować bazę turystyczną i sportowo-rekreacyjną do potrzeb osób starszych, m.in. przez rozbudowę szlaków turystycznych przyjaznych seniorom;
- po drugie, zwiększyć ofertę turystyczną i sportowo-rekreacyjną, np. tworząc bank dobrych praktyk;
- po trzecie, ponieść poziom aktywności turystycznej i sportowo-rekreacyjnej osób starszych, m.in. przez angażowanie ich w rolę przewodników, pilotów wycieczek; propagowanie korzyści aktywności turystycznej, sportowej i rekreacyjnej; zwiększanie infrastruktury rekreacyjnej przyjaznej seniorom, jak siłownie zewnętrzne, prezentowanie oferty sportowo-rekreacyjnej i turystycznej w mediach elektronicznych.

Przedstawiony program jest dokumentem otwartym oraz jest systematycznie monitorowany, nie rzadziej niż co dwa lata, a raporty z monitoringu, opracowane przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, są przedstawiane Zarządowi Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

PRÓBA OCENY KIERUNKÓW ROZWOJU POLITYKI SENIORALNEJ WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO – UWAGI PODSUMOWUJĄCE

Polityka senioralna jako istotny element polityki społecznej Warmii i Mazur

W związku z postępującym starzeniem się społeczności Warmii i Mazur oraz z konsekwencjami tego procesu, polityka senioralna województwa stanowi istotny element realizowanej polityki społecznej zarówno w skali regionu, jak i poszczególnych powiatów i gmin. Zapewne wynika to z dostrzegania przez reprezentantów samorządu województwa wagi działań podejmowanych na rzecz osób starszych i ich otoczenia społecznego, co odzwierciedlają założenia i cele określone w dokumentach strategicznych, regulujących politykę społeczną i rozwój społeczno-gospodarczy województwa warmińsko-mazurskiego.

Ku zdrowej i aktywnej starości poprzez działania podejmowane na rzecz wszystkich grup wiekowych

Niezwykle cenne jest założenie, uwzględnione w dokumencie *Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020*, że działania na rzecz zapewnienia zdrowej i aktywnej starości powinny obejmować wszystkie grupy wiekowe. To pozostaje w zgodzie z poglądami gerontologów, którzy podkreślają, że o pomyślnej starości decyduje w dużej mierze jakość życia we wcześniejszych fazach (Szatur-Jaworska, 2006, s. 49), zdeteminowana nie tylko warunkami socjalno-ekonomicznymi, lecz przede wszystkim podejmowaniem działań prozdrowotnych, jak przestrzeganie racjonalnej diety i przejawianie regularnej aktywności fizycznej (Jankovic i in., 2015, s. 745–256).

Działania z zakresu polityki senioralnej podejmowane w skali regionu, powiatów i gmin Warmii i Mazur zachęcają zarówno jednostki, grupy, jak i społeczności do zdrowego stylu życia, przede wszystkim przez edukację zdrowotną i różne inicjatywy sprzyjające podniesieniu poziomu aktywności przedstawicieli młodszych i starszych pokoleń (np. w ramach akcji „Olsztyn Aktywnie”). Jednocześnie bardzo dużą wagę przywiązuje się również do procesu aktywizacji seniorów, zwłaszcza do podniesienia poziomu szeroko rozumianej aktywności społecznej osób starszych, którą ściśle wiąże się z aktywnością kulturalną i edukacyjną oraz zawodową, turystyczną, sportową i rekreacyjną. To bardzo korzystna tendencja, ponieważ podejmowanie różnego rodzaju form aktywności przez ludzi starszych jest istotnym warunkiem zapobiegania ich izolacji, marginalizacji społecznej i dyskryminacji, natomiast aktywny i zdrowy styl życia jest zasadniczym predykatorem pomyślnego starzenia się (Jeste, Depp, Vahia, 2010, s. 78).

Należy jednak pamiętać, o czym przekonują gerontolodzy, że nie powinno się uaktywniać osób starszych „na siłę”, narzucać im form aktywności, tylko stwarzać warunki i zachęcać do podejmowania różnorodnych aktywności życiowych (Leszczyńska-Rejchert, 2017, s. 94–95). Warto także dodać, za Elżbietą Dubas (2013, s. 146), że: „nadmierna aktywność, aktywizm, aktywność bez czasu wolnego, aktywność głównie manifesto-

wana zewnętrznie, bez wewnętrznej perspektywy, utrudnia w szczególności wewnętrzny rozwój człowieka starszego, który wspiera jego proces dojrzałego starzenia się. Nakaz bycia koniecznie i zawsze aktywnym to często kamuflaż rzeczywistej trudności osobistej konfrontacji ze starością. Bywa to także kamuflaż głębokiego osamotnienia”.

Dążenie do integracji wewnątrz i międzypokoleniowej

W polityce społecznej kreowanej i realizowanej na terenie województwa warmińsko-mazurskiego duże znaczenie przypisuje się również dążeniu do integracji wewnątrz i międzypokoleniowej, opartej na aktywizacji społeczności lokalnych w ramach przedsięwzięć o charakterze międzypokoleniowym. Tu zwraca się szczególną uwagę na możliwości, jakie stwarzają w tym zakresie działania podejmowane w ramach wolontariatu, ale także na potencjał seniorów, który może stanowić istotny kapitał społeczny. Działania międzygeneracyjne sprzyjają promowaniu pozytywnego wizerunku osób starszych, co stanowi również bardzo istotną kwestię w polityce senioralnej Warmii i Mazur. Warto podkreślić, że inicjatywy międzypokoleniowe przyczyniają się do przeciwdziałania negatywnej stereotypizacji zarówno starości jako fazy życia, jak i osób starszych (Leszczyńska-Rejchert, 2019, s. 198–199). Jest to istotny walor działań międzygeneracyjnych, jeśli uwzględni się empirycznie zweryfikowane prawidłowości dotyczące tego, że dominacja negatywnych stereotypów starości wpływa bardzo niekorzystnie zarówno na obecnych seniorów (mechanizm „błędnego koła”, społeczne naznaczanie, dyskryminacja społeczna, a nawet na ich sprawność fizyczną i psychiczną), jak i na osoby, które nimi będą (wzbudzają lęk przed własnym starzeniem się i starością), a także na życie społeczne (wyzwalają niewłaściwe postawy wobec osób starszych ze strony młodszych pokoleń, powodują wzrost przejawów egoizmu, gerontofobii, co może prowadzić do dezintegracji społecznej) (tamże, s. 14).

Dostrzeżenie konieczności zapewnienia godnych warunków życia seniorom i podniesienia jakości życia w fazie starości

Politycy społeczni Warmii i Mazur zauważają ogromną potrzebę podejmowania działań zmierzających do zapewnienia osobom starszym godnych warunków życia, opartych na infrastrukturze przyjaznej ludziom w starszym wieku. Widzą konieczność zajęcia się osobami starszymi zamieszkującymi w miejscowościach pozbawionych instytucjonalnego wsparcia w formie całodobowych lub dziennych placówek opieki, zwłaszcza w środowisku wiejskim. Konsekwentnie realizują działania mające na celu zapewnienie dobrej jakości opieki nad seniorami, przez m.in. dążenie do wprowadzenia standardów opieki, podejmowanie działań mających na celu podniesienie kompetencji pracowników służby zdrowia i pomocy społecznej. Ponadto systematycznie poszerzają ofertę usług adresowanych do osób starszych, nie tylko w ramach administracji publicznej, lecz także z wykorzystaniem możliwości, jakie stwarzają w tym zakresie grupy samopomocy, wolontariat, organizacje pozarządowe, jak i firmy prywatne oraz podmioty ekonomii społecznej. Zwracają dużą uwagę na potrzebę wzmocnienia systemu opieki środowiskowej świadczonej w miejscu zamieszkania seniora, zamierzają wprowadzić mieszkania chronione dla seniorów. Są już konkretne przykłady dobrych praktyk w obszarze innowacyjnych rozwiązań opieki nad osobami starszymi zamieszkującymi region Warmii i Mazur.

W styczniu 2018 roku podpisano pierwsze umowy między Województwem Warmińsko-Mazurskim a 20 gminami na wdrażanie programu usług teleopiekunicych⁵⁾, kolejne 14 gmin włączyło się do programu w lipcu 2018 roku. Jest to bardzo cenne rozwiązanie, ponieważ zastosowanie teleopieki domowej sprzyja wydłużaniu okresu samodzielności osoby starszej we własnym domu i ułatwia sprawowanie opieki. Podejmowane są również

⁵⁾ Teleopieka to system przywoławczy działający w domu podopiecznego przez 24 h/dobę, 365 dni w roku. Osoba potrzebująca opieki otrzymuje terminal telefoniczny oraz do wyboru brelok, wisior lub bransoletkę z przyciskiem SOS, który po naciśnięciu powoduje automatyczne uruchomienie połączenia z operatorem w centrum monitoringu. Dzięki temu jest możliwość przeprowadzenia szybkiej interwencji. Szerzej o teleopiece w województwie warmińsko-mazurskim w *Polityka senioralna w województwie...* (2018).

działania na rzecz wspierania rodziny w opiece nad osobą starszą, przede wszystkim przez zapewnienie lepszej dostępności do usług opiekuńczych i rehabilitacyjnych. W planach jest też stworzenie systemu opieki „wytchnieniowej”, który wspomże opiekunów osób starszych. Polega to m.in. na zapewnieniu opieki nad osobą starszą w czasie, gdy jej opiekun rodzinny wypoczywa, tj. ma przerwę w świadczeniu działań opiekuńczych. Ma to służyć regeneracji siły opiekuna i zapobiegać wypaleniu, wynikającemu z wysiłku fizycznego i psychicznego, wiążącego się z wykonywaniem czynności opiekuńczych. Jest to niezwykle istotne, aby taką opiekę wytchnieniową zapewnić opiekunom osób starszych, gdyż zapobiega to nie tylko wypaleniu, lecz także przemocy wewnątrzrodzinnej, której źródłem bywa często przemęczenie opiekunów.

Aby zapewnić godne warunki życia w fazie starości, dostrzega się konieczność zagwarantowania poczucia bezpieczeństwa, czemu służą takie działania, jak upowszechnianie informacji o prawach osób starszych, wsparcie w realizacji praw i przywilejów ludzi starszych (dzięki rzecznikom osób starszych), doskonalenie procedury „Niebieskiej Karty”, rzecznictwo interesów osób starszych. Planowane są działania w celu utworzenia centrów doradztwa informacji dla seniorów i ich rodzin. Pojawiają się już pierwsze przedsięwzięcia tego typu, m.in. przy Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Olsztynie.

Jedną z najnowszych inicjatyw sprzyjających podniesieniu jakości życia ludzi starszych zamieszkujących Warmię i Mazury jest uruchomiony w 2018 roku program Warmińsko-Mazurskiej Karty Seniora. Głównym celem programu jest zwiększenie dostępu osobom starszym do usług kulturalnych, edukacyjnych, zdrowotnych, rehabilitacyjnych, sportowych, socjalnych, turystyczno-rekreacyjnych oraz produktów (w tym adresowanych bezpośrednio do nich), a także wsparcie ludzi starszych przez wzmocnienie ich kondycji finansowej. Ponadto program ma służyć promowaniu przedsiębiorców i instytucji przyjaznych seniorom (z uwzględnieniem założeń „srebrnej gospodarki”), jak i promocji województwa warmińsko-mazurskiego jako przyjaznego seniorom. Działania te są prowadzone we współpracy z innymi samorządami województw (*Uchwała Nr 18/384/18/V Zarządu Województwa*, 2018).

Aktywna rola osób starszych i wielu innych podmiotów w kształtowaniu polityki senioralnej Warmii i Mazur

Warto podkreślić, że do tworzenia dokumentów wyznaczających kształt wojewódzkiej polityki senioralnej od samego początku włączono ludzi starszych. Osoby starsze są również członkami zespołu monitorującego wdrażanie programu *Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020*. Dzięki temu proponowane rozwiązania lepiej odpowiadają potrzebom najstarszych osób. Ludzie starsi zamieszkujący region Warmii i Mazur mają wpływ na kształt polityki senioralnej m.in. przez:

- działające w skali gminy rady seniorów, np. poprzez Radę Olsztyńskich Seniorów, która podejmuje wiele różnorodnych działań na rzecz podniesienia jakości życia osób starszych mieszkających w Olsztynie⁶;
- Społeczną Radę Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego, złożoną z reprezentantów osób starszych z całego regionu, powołaną w październiku 2018 roku przy Marszałku Województwa Warmińsko-Mazurskiego⁷.

⁶ Radę Olsztyńskich Seniorów powołano Uchwałą NR X/98/15 Rady Miasta Olsztyna z dnia 27 maja 2015 roku sprawie powołania Rady Olsztyńskich Seniorów oraz nadania jej Statutu. Radę powołano w celu zapewnienia osobom starszym zamieszkałym na terenie Olsztyna wpływu na sprawy dotyczące lokalnej społeczności, https://senior.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/senior/dokumenty/2017/X_98_15_powolanie_Rady_Seniorow.pdf. Niezwykle cenną inicjatywą ROS jest opracowanie Informatora Olsztyńskiego Seniora, w którym przedstawiono wiele szczegółowych informacji przydatnych dla osób starszych mieszkających w Olsztynie. Informator jest dostępny w formie elektronicznej: https://senior.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/senior/dokumenty/Informator_Olsztyńskiego_Seniora.pdf.

⁷ Społeczna Rada Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego powołana została Zarządzeniem nr 177/2018 Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 1 października 2018 roku, zmienionym Zarządzeniem nr 229/2018 Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 20 grudnia 2018 roku. Wśród 28 członków Rady są reprezentanci organizacji seniorskich z 17 powiatów, wybrani przez konferencje plenarne środowisk seniorskich w powiatach oraz osoba reprezentująca Marszałka Województwa. Rada jest ciałem o charakterze inicjatywnym, doradczym i konsultacyjnym Marszałka Województwa, a celem jej działania jest tworzenie warunków do wykorzystania potencjału środowisk senioralnych poprzez ich reprezentowanie, wzmacnianie i integrowanie, <https://warmia.mazury.pl/polityka-spoleczna/polityka-senioralna-wojewodztwa-na-lata-2014-2020/3449-spoleczna-rada-seniorow>.

Wszystkie działania podejmowane na rzecz osób starszych zamieszkujących region Warmii i Mazur są wielostronne i spójne. Zapewne wynika to z tego, że do kreowania polityki senioralnej, jak i realizowania oraz monitorowania jej przebiegu włączyło się wiele podmiotów administracji rządowej i samorządowej: gminnej, powiatowej i wojewódzkiej oraz wielu partnerów. Nad całością sprawuje zaś nadzór i kontrolę Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, który był głównym inicjatorem i kreatorem polityki senioralnej, kształtowanej oraz realizowanej na terenie regionu.

BIBLIOGRAFIA

- Jeste, D.V., Depp, C.A., Vahia, I.V. (2010). Successful cognitive and emotional aging. *World Psychiatry*, 9(2), 78–84.
- Błądowski, P. (2012). Zaspokajanie potrzeb opiekuńczych ludzi starych. W: *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje* (s. 55–62). Warszawa: Rzecznik Praw Obywatelskich.
- Błądowski, P. (2012). Potrzeby opiekuńcze osób starszych. W: M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błądowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce* (s. 449–466). Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne.
- Booth, F.W., Roberts, C.K., Laye M.J. (2012). Lack of exercise is a major cause of chronic diseases. *Comprehensive Physiology*, 2(2), 1143–1211.
- Dubas, E. (2013). Starość znana i nieznaną – wybrane refleksje nad współczesną starością. *Rocznik Andragogiczny*, 20, 135–152.
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015*. (2016). Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, s. 27.
- Institucje wobec potrzeb ludzi starszych w województwie warmińsko-mazurskim – raport z badania*. (2010). Olsztyn: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, s. 8.
- Jankovic, N. i in. (2015). WHO guidelines for a healthy diet and mortality from cardiovascular disease in European and American elderly: the CHANCES project. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 102(4), 745–756.
- Leszczyńska-Rejchert, A. (2017). *Praca socjalna z seniorami w perspektywie geragogiki*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Leszczyńska-Rejchert, A. (2019). *Wbrew stereotypom – pomysłna starość „wyjątkowych” seniorów. Studium z pedagogiki społecznej*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie warmińsko-mazurskim w roku 2016*. (2018). Olsztyn: Wojewódzki Urząd Statystyczny.

- Morze, M. (2017). Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego – stan obecny i perspektywy. W: J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Warmii i Mazur jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (s. 18). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Nowicka, A. (2012). *Raport dotyczący udziału seniorów w życiu publicznym województwa warmińsko-mazurskiego*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Pogodna i bezpieczna jesień życia na Warmii i Mazurach*. Wojewódzki program na rzecz osób starszych na lata 2009–2013. (2008). Olsztyn: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, s. 8–9.
- Strategia polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego do 2020 roku*. (2012). Załącznik do Uchwały Nr XIV/253/12 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 21 lutego 2012 r.
- Szatur-Jaworska, B. (2006). Faza starości w cyklu życia człowieka – ogólna charakterystyka. W: B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej* (s. 35–61). Warszawa: Ofic. Wyd. ASPRA-JR, Warszawa.
- Szatur-Jaworska, B. (2015). Polityka senioralna w Polsce – analiza agendy. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 30(3), s. 53.
- Uchwała nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020. (M.P. 2014, poz. 118).
- Van de Kaa, D.J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42. Washington: Population Reference Bureau.
- Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020* (projekt), Warszawa 2013.
- Zarządzenie nr 177/2018 Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 1 października 2018 r., zmienione Zarządzeniem nr 229/2018 Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 20 grudnia 2018 r.

Netografia

- GUS. (2013), *Prognoza demograficzna na lata 2014–2050 dla województwa warmińsko-mazurskiego*. Warszawa, file:///C:/Users/W% C5% 82asciciel/Downloads/w28_prognoza_demograficzna.pdf, dostęp: 02.04.2019.
- Polityka senioralna województwa na lata 2014–2020. Teleopieka w województwie warmińsko-mazurskim. (2018), <https://warmia.mazury.pl/polityka-spoleczna/polityka-senioralna-wojewodztwa-na-lata-2014-2020/3448-teleopieka-na-warmii-i-mazurach>, dostęp: 30.04.2019.
- Informator Olsztyńskiego Seniora. (2018). L. Jędrychowski, J.K. Kowalewicz (red.), Olsztyn: Rada Olsztyńskich Seniorów, https://senior.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/senior/dokumenty/Informator_Olsztyńskiego_Seniora.pdf, dostęp: 22.03.2019.

- Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020*, https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/Polityka_senioralna_woj_wm_2014-2020.pdf, dostęp: 25.04.2019.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Załącznik do Uchwały Nr XXVIII/553/13 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25 czerwca 2013 roku, <http://strategia2025.warmia.mazury.pl/artykuly/72/strategia-2025.html>, dostęp: 02.05.2019.
- Strategia rozwoju gminy Gietrzwałd na lata 2015–2025, s. 16, http://www.gietrzwald.bip.net.pl/?p=document&action=save&id=603&bar_id=751, dostęp: 19.04.2019.
- Uchwała Nr 18/384/18/V Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 17 kwietnia 2018 roku w sprawie: przyjęcia i realizacji projektu Warmińsko-Mazurska Karta Seniora, https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Biuro_Dialogu_Spolecznego_i_Pozytku_Publicznego/karta_seniora_2018/WM_Karta_Seniora_Aktualna_Uchwała.pdf, dostęp: 15.04.2019.
- Uchwała NR X/98/15 Rady Miasta Olsztyna z dnia 27 maja 2015 r. sprawie powołania Rady Olsztyńskich Seniorów oraz nadania jej Statutu, https://senior.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/senior/dokumenty/2017/X_98_15_powolanie_Rady_Seniorow.pdf, dostęp: 02.04.2019.
- Wilimska W. (2016). *Aktywne i godne życie seniorów* (materiały z przebiegu Forum III wieku w ramach XXVI Forum Ekonomicznego 7–10 września 2016 roku). Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, s. 32–33, https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/forum_iii_wieku_2016_ksiazka_all_ver_4.pdf, dostęp: 01.04.2019.

SENIOR POLICY IN WARMIA AND MAZURY. ASSUMPTIONS AND DIRECTIONS OF MEASURES

ABSTRACT

Senior policy is a priority challenge for social policy in the face of dynamical changes in demographic processes in Poland. The authors undertook an attempt to present the assumptions, implementation status and planned directions of the senior policy in Warmia and Mazury, as well as to assess them basing on the analysis of key strategic documents in this area.

Keywords: senior policy, aging, intergenerational solidarity